

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXX (1993)
PERIFERINĖS LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS

Danguolė MIKULĖNIENĖ

PRIEGAIDŽIŲ DEFONOLOGIZACIJOS TENDENCIJOS
GERVĖČIŲ TARMĖJE

§ 1. Gervėčių apylinkių tarmė patraukia kalbininkų dėmesį ne tik archaizmais, bet ir naujovėmis. Ji, kaip ir kitos nuo didžiojo lietuvių kalbos ploto atskilusios salos, Z. Zinkevičiaus žodžiais tariant, yra natūrali laboratorija įvairioms kalbos mišimo bei nykimo fazėms tirti (Zinkevičius, 1966, p. 29).

Gervėčių tarmės bruožai aprašyti P. Arumos (Arumaa, 1930), J. Kardelytės (1975), T. Sudnik (Судник, 1975), A. Vidugirio (1972, 1974, 1989), J. Lipskienės (1972, 1989), E. Grinaveckienės (1973), A. Romančiuk (Романчук, 1988), A. Jonaitytės (1989) ir kitų kalbininkų. Remiantis jų darbais, nesunku nustatyti pokyčius, naujai besirandančius tos tarmės atstovų kalboje.

§ 2. Kirčiavimo požiūriu Gervėčių tarmė visiškai artima kitiems rytų aukštaičiams vilniškiams (plačiau žr. Kardelytė, 1975, p. 6; Jonaitytė, 1989, p. 230). Vietiniai, ypač senosios kartos, lietuviai puikiai skiria priegaides — tvirtapradę ir tvirtagalę (plg. Zinkevičius, 1966, p. 33; Kardelytė, 1975, p. 13)¹.

Be aprašytų tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės atvejų, J. Kardelytės monografijoje bei kitų kalbininkų darbuose dar minima *vidurinė priegaidė*, būdinga balsiams *i*, *u*, kirčiuotoje pozicijoje pailgėjusiems iki pusilgių *ī*, *ū*. (*vī-sas*, *bū.va*)². Toji *vidurinė priegaidė* susijusi su trumpojo balsio pailgėjimu ("pusilgumu"), todėl laikytina kiekybine kirčiuoto balsio charakteristika (plg. Garšva, 1977, p. 77-78).

Taigi fonologiškai ši *vidurinė priegaidė* — visai ne priegaidė: su ilgųjų kirčiuotų skiemenų priegaidėmis fonologinės priešpriešos ji nesudaro (plg. Kazlauskas, 1968, p. 6; Girdenis, 1981, p. 188-189; Garšva, 1982, p. 65).

§ 3. Sisteminiu šios tarmės reiškiniu laikytina tik ilgųjų kirčiuotų skiemenų opozicija. Į ją ir atsižvelgta teigiant, kad Gervėčių apylinkėse, taip pat kituose rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose, tvirtapradę priegaidę "visais atvejais gražiai skiriama nuo tvirtagalės" (Zinkevičius, 1966, p. 33; taip pat žr. tarmės tekstus — Lietuvių, 1970, p. 394-395; Kardelytė, 1975, p. 120-140).

¹ Priegaidžių, kaip vien lietuvių kalbai būdingo reiškinio, atsisakyta T. Sudnik monografijoje (Судник, 1975), kur tipologiškai gretinamos visų viename plote išplitusių baltarusių, lietuvių ir lenkų tarmių fonologinės sistemos.

² *Vidurinės priegaidės* ženklu žymima ir kirčio vieta nelietuviškuose žodžiuose, tokiuose kaip: o-č'itāt' l'ietū.v'iskai č'itū.us'u.

Dėl *vidurinės priegaidės* žymėjimo kitais atvejais (žr. Zinkevičius, 1974).

Fonologinė tarmės sistema nepakitusi. Tačiau, egzistuojama slavų kalbų apsuptyje, ji veikiama įvairių sistemą klibinančių veiksnių.

§4. Kadangi sociolingvistiniu požiūriu Gervėčių apylinkių vietinių gyventojų kalba nėra vienalytė, gali būti skiriamos bent trys kalbos vartotojų grupės:

1) gyventojai lietuviai, nemokantys ar beveik nemokantys baltarusių kalbos (apie namų apyvoką, duonos kepimą, linų auginimą gudiškai pasakoti atsisako — "gadnai nemoku");

2) gyventojai lietuviai, namuose kalbantys lietuviškai, bet, be gimtosios kalbos, dar mokantys baltarusiškai ir lenkiškai (vidurinioji bei jaunoji karta — ir rusiškai);

3) gyventojai nelietuviai, lietuvių kalbos pramokę mišrioje šeimoje.

Suprantama, kiekvienos grupės vartojama lietuvių kalba labai nevienoda, nevienodas ir kitų kalbų mokėjimo bei vartojimo laipsnis. Tačiau lyginant visų grupių atstovų kalbos ypatybes, ryškėja naujai besirandantys tarmės pokyčiai. Jūs reikia ne tik pastebėti, fiksuoti ar modeliuoti, bet ir prognozuoti — numatyti galimą jų poveikį tarmės kirčiavimo sistemai.

§5. Pirmosios grupės informantų kalboje aiškiai girdėti tiek ilgųjų kirčiuotų balsių, tiek dvigarsių priegaidės (žr. 1 tekstą). Jos ryškios visose kirčio pozicijose: žodžio gale (*žirgaĩs / arkl'aĩs / t'enaĩs / taĩs / san'aĩ / taĩ / ragai / klanai / gaiž' ai / vel'n'ai / žinai*), priešpaskutiniame skiemenyje (*á.rkl'us / eĩ.na / eĩ.nam / is'ímá.ud'e's*) ir žodžio pradžioje (*p'é.reina / p'é.rn'eš'u*)³.

Taigi visais atvejais realizuojamas skirtumas tarp tvirtapradės ir tvirtagalės rodo tarmės kirčiavimo sistemą gerai išsilaikius.

§6. J. Kazlausko nuomone, pietų, pietvakarių ir rytų Lietuvos tarmėse kirčiuoto dvigarsio dėmens pailgėjimas ar ilgumas, matyt, siejasi su kirčiu, o trumpumas — su nekirčiuota padėtimi (Kazlauskas, 1968, p. 8-9). Tad priegaidžių opozicija gali būti interpretuojama ir kaip kiekybinis dvigarsio dėmenų kontrastas.

Tuomet tvirtapradė dvigarsio priegaidė gali būti suprantama kaip ilgo pirmojo ir trumpo antrojo dėmenų priešprieša ($\acute{a}R = \underline{\quad} \cup$), o tvirtagalė — kaip trumpo pirmojo ir ilgo antrojo opozicija ($a\acute{R} = \cup \underline{\quad}$)⁴.

§7. Gervėčių apylinkių lietuviai, kaip ir daugelis rytų aukštaičių, žodžio galo pozicijoje tvirtagalius dvigarsius taria trumpėliau, neištesdami jų antrojo dėmens. Lyginant, pavyzdžiui, su pietinių vakarų aukštaičių tarimu, šis girdimas kaip atviresnis ir praradęs savąją kiekybę garsas. Tuomet kirčiuotas dėmuo netenka ilgumo, o tęstinė priegaidė virsta savuoju alotonu, kalbininkų taip pat dar vadinamu *vidurine priegaide*: $a\acute{R}^{(v)} \Rightarrow a\acute{R}_{(v)}$, t. y. $\underline{\quad} \Rightarrow - \cup$ (plg. Gerullis, 1930, p. 48-49).

³ Čia pateikiami pavyzdžiai tik su kirčiuotais dvigarsiais (mišriaisiais dvigarsiais *aR*, *eR* bei sudėtiniais dvibalsiais), kurių priegaidės iš klausos puikiai skiria visų tarmių atstovai.

⁴ Kiekybei žymėti vartojami "Europos kalbų atlaso" ("Atlas linguarum Europae") sutartiniai ženklai (Лингвистический, 1981, c. 24).

$\underline{\quad}$ — kirčiuotas (ilgas) dvigarsio dėmuo,

$\cup$ — nekirčiuotas (trumpas) dvigarsio dėmuo,

$\cup$ — kirčiuotas, tačiau praradęs ilgumą ("pusilgis") dvigarsio dėmuo.

Ši vidurinė priegaidė — tvirtagalės priegaidės alotonas — nei fonetiškai, nei fonologiškai nėra tapati anai vidurinei priegaidei — po kirčiuo pailgėjusio trumpojo balsio rodikliui (žr. § 2)⁵.

§8. Tiesa, abi bendravardės priegaidės pirmiausia žymi kiekybinius kirčiuoto balsio pakitimus, tačiau reiškiasi nevienodai: trumpojo kirčiuoto balsio alofonas susijęs su kiekybės didėjimu (+ pailgėjimas), tęstinės alofonas — su jos mažėjimu (– pailgėjimas)⁶.

Galima sakyti, kad aptariamasis tęstinės priegaidės alotonas yra pozicinis tęstinės priegaidės variantas. Vietinių vienakalbių lietuvių šnekoje jis paprastai išgirstamas žodžio galo pozicijoje, prieš pauzę — krintant frazės ar sakinio intonacijai, pvz.: *p'irm'au* / *pasku* / *beveik* (žr. 1 tekstą). Dvikalbių ir trikalbių informantų kalboje tokių atvejų dar daugiau (žr. 2, 3 tekstus).

§ 9. Tvirtagalės priegaidės reiškimasis šiuo alotonu žodžio galo pozicijoje — natūralus prozodijos reiškiny, savo kilme susijęs su apskritai žodžio galui būdingomis priegaidžių neutralizacijos tendencijomis (plg. Girdenis, 1981, p. 191). Vadinas, aptariant prozodinę Gervėčių tarmės sistemą, būtina atsižvelgti į tai, kaip priegaidžių priešprieša realizuojama negalūniniuose (t. y. žodžio kamieno) skiemenyse.

Ir antra. Kirčiuoto dvigarsio dėmens kiekybės pokyčiai žodžio gale gali būti akstinas tolesnei priegaidžių defonologizacijai, t. y. jų priešpriešos nykimui kituose, negalūniniuose, žodžio skiemenyse.

§10. Dvikalbių ir trikalbių lietuvių kalboje tvirtagalės žodžio galo priegaidės pakitimai gerokai dažnesni ir ryškesni. Čia neretai kirčiuotas tvirtagalis dvigarsis ištariamasis balso spūdi iš antrojo skiemens perkeliant į pirmąjį komponentą, kitaip tariant, $a\check{R}_{(1)} \Rightarrow \grave{a}R(\cup \cup \Rightarrow \cup \cup)$, plg.: *vaikàj* / *labàj* / *vaikài* / *vaistài*. Neretai, gavęs kirtį, pirmasis dėmuo pailgėja, t. y. $a\check{R}_{(1)} \Rightarrow \grave{a}R(\cup \cup \Rightarrow \cup \cup)$, pvz.: *jinà.i* / *daug'á.u* / *p'irm'á.u* / *labá.i* / *dabá.r* / *san'á.u* / *t'e.và.i* / *vaikà.i* / *lungv'á.u* (žr. 2, 3 tekstus).

Tuomet tvirtagalė dvigarsio priegaidė nuo tvirtapradės tesiskiria tik nevienoda pirmojo dėmens realizacija, plg. $\acute{a}_{(1)}R(\cup \cup)$ ir $\acute{a}R(\cup \cup)$. Tvirtapradžiškai kirčiuotas balsis tariamas intensyviau, staigiau, tačiau audicinis skirtumas, pavyzdžiui, tarp *á.u* ir *à.u* nėra itin ryškus, plg. *á.uk* ir *à.uk* (*á.ik*). Svarbiausias jo požymis — trukmė (plačiau žr. Грумадене, Стунджа, 1987, 97-98).

§ 11. Antrosios grupės informantų kalboje šis dažnas prozodijos reiškiny užfiksuotas ne tik žodžio galo, bet ir priešpaskutinio skiemens pozicijoje, pvz.: *žaid'ė.* / *skàito.* / *ská.usmo.* / *pá.ukšč'ai* / *paská.ito.* / *rė.ik'a* / *rũ.ŋko.m* / *l'ĩ.ŋksma* / *sũ.ŋk'ai* (žr. 2, 3 tekstus).

⁵ Šiuos abu atvejus A. Salys vadino *antrine tęstine priegaide* (Salys, 1992, p. 125). *Antrinės* terminas ypač tinkamas tvirtagalės priegaidės alotonui.

⁶ Matyt, į tai atsižvelgdamas, Z. Zinkevičius *vidurinę priegaidę* laiko heterogenine priegaide (Zinkevičius, 1966, p. 36), tačiau tuomet visiškai neaiškūs skiriamieji jos požymiai.

Be to, iki šiol eksperimentiškai neįrodyta, kad abiem *vidurinės priegaidės* atvejais gali rasti kiekybiškai ir kokybiškai tas pats garsas, kaip turėtų būti heterogeninės priegaidės atveju.

Vadinasi, tarnei būdinga fonologinė priegaidžių priešprieša $\acute{a}R : a\acute{R}^{(4)}$ dvikalbių ir trikalbių lietuvių kalboje jau gerokai apirusi — $\acute{a}R : \acute{a}R$ ($\perp \cup$: $\cup \cup$).

§ 12. Ypač dažnai balso spūdis į pirmąjį dėmenį perkeliamas mišriuosiuose dvigarsiuose, pvz.: *pí.lfo.* / *sú.ŋk'ai* / *rú.ŋko.m* / *k'etv'í.rtu.* / *deši.mts* / *ji.rg'i* / *l'í.ŋksma* / *v'isú.r* (žr. 2, 3 tekstus).

Tai rodo, kad priegaidžių defonologizacija stipriai palaikoma aplinkinių slavų kalbų: gudų ir lenkų kalbų pavyzdžiu kirčiuoto skiemens branduoliu laikomas tik balsis (mišriųjų dvigarsių šiose kalbose nėra). Taigi ir lietuvių kalbos žodžių kirčiuoto skiemens pagrindas — mišrusis dvigarsis — neatsižvelgiant į jo priegaide, jau traktuojamas kaip po kirčiu pailgėjusio baltio ir paprasto priebaltio kombinacija, plg. *pí'l't'* ($\acute{a} \text{ } R = \perp \cup \cup$) ir *pi.rkt'* ($\acute{a} \text{ } R = \cup \cup \cup$)⁷.

Šią mintį remia ir trečiosios grupės informantų kalbos tyrimas. Kirčiuoti dvigarsiai jų ištariami vienodai — balso spūdis visuomet koncentruojamas pirmajame komponente (žr. 4 tekstą).

§ 13. Dvigarsių priegaidžių defonologizacija — plintantis tarmės reiškinys. Tai liudija eksperimento, atlikto su jaunesniais vietiniais gyventojais, duomenys⁸.

Informantės, baigusios lietuvišką mokyklą, paprašytos perskaityti tekstą, lengvai atpažįsta heterotonus — žodžius, besiskiriančius priegaidėmis, pvz.: *šáuk* ir *šaŭk*, *áuk* ir *aŭk*, *káušo* ir *kaŭšo*, *káuķė* ir *kaŭķė*. Tačiau, besistengdamos juos taisyklingai ištarti, dažniausiai klysta tvirtagalės priegaidės atveju: vis akcentuoja pirmąjį dvigarsio dėmenį.

Ypač dažnai, — matyt, dėl panašumo į baltarusių kalbos *oŭ*, — defonologizuojamas tvirtagalis *aŭ* ($\cup \cup$) ($\Rightarrow \acute{a}.u$): *šá.uk*, *á.uk*, *ká.ušo*.

§ 14. Taigi palyginus visų grupių informantų kalbą, akivaizdžiai matyti, kaip šiuo metu defonologizuojamos kirčiuotų dvigarsių priegaidės. Kiekvienos grupės atstovų kalboje aptikta prozodijos pokyčių, kuriuos galima traktuoti kaip tam tikrą priegaidžių priešpriešos nykimo laipsnį, plg.: $\cup \perp \Rightarrow \cup \cup \Rightarrow \cup \cup \Rightarrow \cup \cup$ (& $\cup \cup$).

§ 15. Galima manyti, kad, yrant fonologinei priegaidžių opozicijai dvigarsiuose, panašiai kis ir ilgųjų kirčiuotų balsių priegaidės. Tačiau (bent šiuo metu) taip nėra: ir vienakaliai, ir dvikalbiai (trikalbiai) vietiniai lietuviai aiškiausiai realizuoja abi — tiek tvirtaprade, tiek tęstinę priegaides, plg. *s'ú* *s'im* ir *s'ŭ* *s'im*, *m'įŋkštó* *kas* ir *šeštó* *kas*⁹.

⁷ — konjunkcijos simbolis, žymintis sumą.

⁸ 1988 m. vasarą eksperimentą atliko dr. L. Grumadienė. Informantės: Joč Valda, gim. 1950 m. Petrikų kaime, lietuvis; Karalienė Valentina, gim. 1954 m. Gudinykų kaime, lietuvis.

Magnetofono įrašas saugomas Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus fonotekoje. Įrašo registracijos Nr. 673.

⁹ Šis faktas paremia A. Pakerio teiginį, kad kirčiuotų ilgųjų balsių ir dvigarsių priegaidės nėra tos pačios fonetinės prigimties (Pakerys, 1982, p. 154).

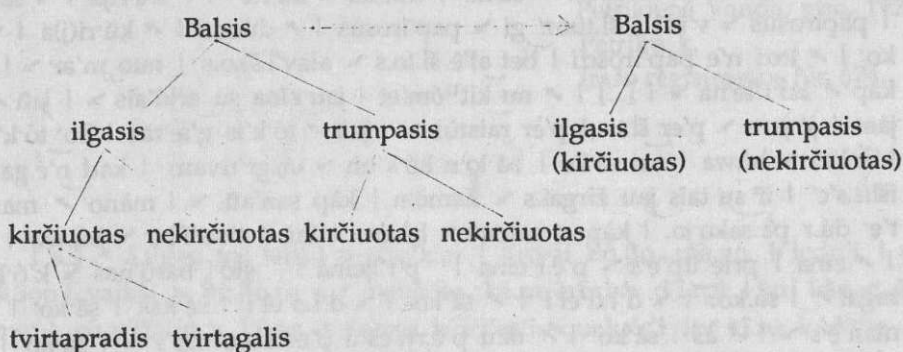
Be to, tai dar kartą patvirtina, kad rytų aukštaičių plote ilgųjų balsių priegaidės turėjo būti ne tik tariamos, bet ir skiriamos (plačiau žr. Zinkevičius, 1974, p. 93-94; Eidukaitienė, 1977, p. 18-23).

Plečiantis defonologizacijos procesui, ilgainiui, matyt, tarmėje išnyktų ir ilgųjų kirčiuotų balsių priegaidžių priešprieša, tačiau kurį laiką vietinių gyventojų kalboje dar egzistuočių abi priegaidės — ilgieji kirčiuoti balsiai ilgiausiai išlaiko fonetinius priegaidžių požymius (plg. Labov, 1978, p. 297).

§ 16. Priegaidžių opozicijos irimas rodo, kad, veikiamos baltarusių ir lenkų kalbų, Gervėčių apylinkių tarmės priegaidės pamažu netenka svarbiausio vaidmens — skiriamosios (distinktyvinės) funkcijos, todėl ilgainiui gali tapti tik papildoma fonetine ilgojo kirčiuoto balsio (resp. dvigarsio) trukmės charakteristika.

Fonologinė kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių priešprieša gali virsti paprastesne kiekybine ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija (žr. schemą).

Schema

Pastaroji yra būdinga kaimyninėms slavų kalboms. O J. Kazlausko nuomone, turint galvoje nedidelį funkcinį priegaidžių krūvį, tokia padėtis tolesnei kirčio raidai gali būti lemtinga (Kazlauskas, 1968, p. 9). Ne vienai Gervėčių tarmei — galimas dalykas, visoms lietuvių ir slavų kalbų paribio tarmėms.

Tekštai¹⁰

Informantų kalbos nevienodumus stengiasi užrašyti kuo tikslesne fonetine transkripcija. Todėl vartojami šie retesni ženklai:

- α — "išblėęs", trumpas, balsio a alofonas,
- æ — atviras, ilgas, balsio e alofonas,
- ε — atitrauktas, suužpakalėjęs balsio e alofonas,
- β — sulūpintas, priebalsio v alofonas,
- w — abilūpinis, priebalsio v alofonas.

¹⁰ Visi tekstai užrašyti L. Grumadienės ir A. Romančuk 1988 m. vasarą. Magnetofono įrašą šifravo straipsnio autorė.

Priebalsio minkštumas žymimas raidės viršuje apostrofu (išskyrus visada minkštą priebalsį *j*). Prieš priešakinės eilės, kokybiškai nepakitusį balsį priebalsis gali būti ir kietas. Priebalsio kietumas atskirai nežymimas, pvz., *šit'iei, žinaū*.

Frazės intonacija žymima rodyklėmis: *↗* — kylanti, *↘* — krintanti.

1

| ↗ n'ie. ↘ prā.vda ↗ sā'ko. san'ī ↘ žmón'ēs | ↗ ka(b) bú.βo' p'irm'au ↘ | tai ↗ jī.ma | ↘ sǎ.ko. | ↗ jó'ja ↘ nakt'igo'nēn | ↗ nū. tai išeī.daβo'm su žirgai's | su arkl'aīs | ↗ jó'ja ↘ nakt'igo'nēn gan'íc' ↘ á.rkl'us jau | sā'ko' | ras'(s')iku'rǎe'na itu' ↗ ū.gn'ī | jir paskui ↘ | ↗ sā'ko. išeina ↗ kó'k'is ↘ t'enaīs | ↗ sā'ko' | dúoda ↘ kū'ric'ī | ↗ kū'rija | ↘ sā'ko. | papirosūs ↘ v'is'ī | šī.tuoz' gi ↗ pap'irosūs | ↗ dúoda | ↗ kū'ri(j)a | ↘ sā'ko' | ↗ itai n'e pap'irōsai | bēt al'ē šī.to.s ↘ alav'ī.ško.s | nuo m'æ' ↘ [...] | kǎp ↗ ku'rǎe'na | [...] | ↗ nu kit'óm'et | jau eina su arkl'aīs | jau ↗ jó'jam | jó'jam ↘ p'er šī.ta | p'er raistūs | jau ↗ tó'k'is g'ǎe'ras | βo' tó'k'is ↗ k'ǎe'l'as ↘ búwa | tai sā'ko' | bā'lo'n kó'k'on ↘ uŋ.gr'uvam | kad n'ė.gali ↘ išlū.s'c' | iŋ su tai's jau žirgai's ↘ namō'n | kǎp san'aū. ↘ | mǎno' ↗ mam'í' t'e' dá.r pǎ.sako'jo. | kǎp ↗ san'aū ↘ bú.wo | tai ↗ t'eis'í'be' ↘ bú.wo | [...] | ↗ eina | priē ūp'ēs ↘ p'é.r'eina | p'r'ijeina | stó'j barō'nas ↘ k'ó'kis | ragai ↗ | sǎ.ko. | ↘ d'ī.d'el'ī | ↗ sā'ko. | ↘ d'ī.d'el'ī | sė'ksk | sā'ko' | ant man'ēs ↘ | ↗ āš | sā'ko' | ↗ tá.u p'é.rn'ēs'u p'er šī.tu' ūp'ī ↘ | sā'ko' | ↗ uñ'n'ēsē' kó'k'an klanāñ. ↘ ir | sā'ko. | nū kat n'ė.gali' b'ev'eik ↘ išlū.s'c' iš lto' klā'no' | tadà jau ↗ kǎp po' d'v'í'l'ikto's ↘ vǎ'lando's jau | jau ↗ c'iej gaiž'ai ↗ jau prǎdeda ↘ g'iedó'c'ie | tadà ↗ ā'n'is jau | šit'iei ↗ v'el'n'ai ar kās ↘ | kuŋ ↗ ā'n'is ↘ prapúolē' | tadū ↗ žmo'gūs | sā'ko' | ↘ šlā'p'ias | ↘ in's'imá.ud'ēs | ↗ kó'k'o's jau je'gō's beveik ↘ n'ė.turi | ↗ kō'lek anās ateina ↘ namúosan | ↗ mam'í't'e' v'is pǎ.sako'jo' ↘ šit'ep | [...] | ↗ āš tai ↗ žinaū | m'enū ↘ | ↗ ac'im'íñ't'e' ir jū's ↘ |

Lukaitienė Genė, gim. 1923 m.
Galčiūnų k.

Irašo registracijos Nr. 673.

2

| m'ēs iš ↘ p'ė.t'r'iku. | ↗ mēs p'ė.tr'ikuosa g'ī.m'ē.m | č'ā. ↗ išá.ug'ī. ir č'ā ↘ iš'tek'ė'ji. | jina.i ↗ tai n'ė' ↘ | mǎ.no. ↗ t'ė'vas tai č'ā ↘ g'ī.m'is | ↗ o. mó't'ina | tai n'ēt i(š) šven'c'o'n'ū [Švenčionių] ↘ | nom'ie ↗ l'ietūv'iškai | ↘ kǎb g'ī | [...] ↗ mú'su' tai vaikāj ↗ v'is'ī l'ietū.v'iškai

kl'æ.ga | [...] / bú.βo. ~ d'id'és'n'is | bú.βo. g'i daug'ã.u / pirk'ũ. | n'ẽ.t
 prieš ~ paž'ẽr'u | kãp sũ.d'eg'e / pẽ.tr'ikai | tai dabàr suv'is ~ k'itò'k'i |
 / p'irm'ã.u g'i bú.βo. labàj ~ grã.žũ.s | labai ž'id'el'i / m'æ'ž'ai ~ bú.βo.
 | labàj g'i grã.žũ.s bú.βo p'ẽ.tr'ikai | dabã.r / b'ĩ.š'k'i. jau ~ graž'ẽ.ja | po
 paž'ẽ.ro / par mũs labà(j) jau bú.βo ~ d'i'ku | vãjkaĩ c'ã / sus'ied'i.jo.i | ar
 t'i / ã.n'is / kũr'ijo. | ar t'i ~ ã.n'is su s'iern'ič'kais kũ ~ žaid'ẽ. | n'ẽžĩ.
 no.m | / n'ĩekas g'eraĩ ~ nežĩ.no. | v'ẽ.n'i / šã.ko. | ar t'i sã'n'ai / kũ
 t'i ~ dã.rẽ. | kãp / san'ã.u | tõi / š'ilag'ẽ'l'es tas ~ vã.rẽ. | vã ~ | ugn'ies
 / pã.d'eda apac'õ'i | / š'ilag'ẽ'l'es tãs vã'r'ẽ. ~ kãp samagõ'na. | iš š'ilag'ẽ
 l'u / labàj g'i g'er'i vaistai ~ | ~ iš š'ilag'ẽ'l'u. | nu / kō. | ~ nuo
 paruš'ẽ.n'ijo's | / ar kãp ~ itai | no. / paruš'ẽ.n'ijo.s anã g'i labàj gerai ~ |
 nuo / v'idur'ũ. | / nuo p'ĩ.βo. ~ skã.usmo |

Petrikienė Vanda, gim. 1922.

Petrikų k.

Irašo registracijos Nr. 674.

3

| a.š / á.ugau tõi labà.i ~ sũ.ŋ'k'ai | t'ẽ.vãĩ bú.βo. mã.no. b'iedn'i | /
 aštũon'i vaikai ~ bú.βo.m | / nebú.βo. kã.m labai ~ d'ĩ.rpt | tõi kãp / žĩ
 ėmu. | pã.v'ĩž'ũi ~ | kãp / t'ẽ.vas k'æ'l'as'i ~ uŋks'c'i | / eĩ.na kũ.l't'ie |
 / m'iež'us g'i kũ.ldaβo / sprag'ilais | ~ rũ.ŋko.m | tõi mó.t'ina / l'ĩ.kus
 k'æ'pa bl'i'nũs ~ | p'æ'n'i ~ vajkũs | / p'irk'à bú.βo. ~ šaltà | / v'ien'i
 lungai ~ | tõi / vaikai v'is'i ~ un p'æ'č'o. | / nũ. tai tadũ momà kãp / k'æ'
 pa bl'i'nũs ~ | pro gã.ra. / padũoda vaika.m ~ | aštũon'i.em vaikã.m kãp /
 padũoda v'ienũ / bl'i'nu. | tai po' gabal'ũ'k'i ~ ras'(s)'ilã.už'i ir ~ n'ẽr |
 tadũ lã.uk'a v'ẽ'l' v'is'i | išã.l'k'i. kap t'ie ~ pã.ukš'č'ai | ir k'ĩ.tu. / | / k'ĩ.
 tu. suvã.l'g'ẽ. | / ir tr'æ'č'u. | / ir k'et'v'ĩ.rtu. | mo.mã / skãito. | /
 skãito. | paskã.ito daug'ã.u ~ | n'ei d'ẽ.šĩ.mts ~ | ir v'ĩ.s'i / vaikã.i dã.
 alkan'i ~ | tõi / šã.ko. | ganã ~ | vajkai / š't'ẽ.ks / | n'edũos'u | atai.s /
 gi t'ẽ.vas / kũ'ũ.s | jã.m jĩ.rg'i r'ẽ.ik'a ~ pal'ĩ.kc' ~ vã.l'g'it' / itai / jũ.s
 v'isa ~ suvã.l'g'is't'e | vaikaj dã. / šã.ko. | / m'ẽ'z' g'i dar ~ n'edavã.l'g'i
 | / nũ | ~ šã.ko. | / n'ieko. | / a.š dã.r išv'ĩ.rs'u ~ buzõ's tadũ | po'tãm
 jau ~ ažsr'ẽp't'ie | nũ tai jau tadũ pal'ĩẽ.ka / t'ẽ.vu | vajkã.m / dav'æ'rda
 dã. | ir t'ẽip jau ~ bú.βo'm | / sũ.ŋ'k'ai bú.βo.m | tadũ ka(b) bú.βo'm ~
 maži | o. kãp / išã.ugo'm | bú.βo'm jau / jaun'ĩ.mas jau | / m'ẽ.rgo.s |
 b'ernai ~ | kãt ir / sũ.ŋ'k'ai g'i v'æ'no.m | / labàj bú.βo. ~ l'ĩ.ŋksma |
 v'isó'k'u / g'ies'm'ũ. ~ g'iedó'jo.m | kãp / išeis'i per vã.kara | tai visũ.r ~
 | v'isũosa šo'nũosa ~ jaunĩ.mas | [...] | dã.r | / ró.do's lungv'ã.u ir g'er'ã.u |

~ g'ivæ'na ~ žmón'ė's | al'e dainū' taj n'ė'r ~ | v'isù.r ~ t'ĩ'ka | kat kó' k'is ~ g'í.rtas kūr ~ ažb'l'á.una | toj v'ĩ.sa |

Mažeikienė Marija, gim. 1923 m.
Petrikų k.
Įrašo registracijos Nr. 674.

4

| á.š ~ at'(t)ek'ė'jau trl.zd'ėšmt pirmàis ~ m'æ'tais s | is'imó'k'au jau |
~ já.u trec'ais m'æ'tais áš ~ kalbė'jau | pė.r ~ d'v'ejù.s metù.s áš ~ is'imó' k'au | [...] | kàp ~ at'tekė'jau | tadù áš ~ i(š')s'im'ó'k'au | toj ~ juók'ė.s'i iž man'ĩ ~ | toj ži.no.ma | kàp ~ n'emó'k'i | áš ~ ir t'elp dā.r n'egal'ù pasakít ~ l'ie.tù.viškoi | t'ikràĩ ~ | t'elp ~ kl'æ'gam | kàp m'ė.s ~ c'à | kl'æ'gam | v'ĩ.s'i ~ kà.lba | mú'su. ~ kl'æ'ga | c'à ~ k'itàp kap jaù | c'à gi ~ l'ė'tuv'ũ' n'elabai dā.uk ~ k'ie.mu. | alė ~ k'ĩ.ek išv'ĩ.rto. jau ~ | ~ ižgudā.βo. k'iek | prieg mā.n ~ pō'm'ė't'ei | t'à ~ jau gerv'ėc'uos jau daug'au.s'a gū.diškai ~ kl'æ'ga | ~ gudin'ĩkuose | ~ gaigā'l'uose | vāt | ~ t'ũ.s'ė kė.m'ũ.s'ė | [...] | nu ka.p at'tekė'jo. ~ gū.d'ė.s | katarō's n'enó'ri ~ | irgi mu.sù.k | katarō's ~ n'ė.kalba | [...] | á.ž ~ iš v'ienō.l'ik'u | ~ sanà jaù ~ | ~ sapt'ĩ' n'azdā.šym sapt'ĩ'n'el'ĩ m'æ'tai ~ suv'ė'jo. | praitā.m mė'n'as'ĩ ~ bú.βo | ~ k'etv'ĩ.rto. | já.u m'ĩ.rt parā. | [...] | c'à gi v'ĩ.sa. ~ lā.ika p'ė.tr'ikai | ~ itas k'ie'mas ir gaspad'ũ'rai ~ p'ė.tr'ikai | [...] | ~ v'ienu' tur'ũ ~ | tó'k'u' vā | ~ mažũ.t'ĩ. | ~ m'ė.it'ė'l'ĩ. | v'ienu. tur'ũ. ~ mā.rgu. | ę kũ gi jau ~ | kàp ~ neturė's'ĩ | áš ~ n'iekur ~ nedais'u | ~ n'ė.kur ~ nedavažō's'ũ ~ nup'ĩ.r-kt' ~ | kàp pask'ers'ũ ~ | toj ~ sā.βo. | kō.lei vaikāĩ ~ atvaž'uos | kō'lei ~ atv'æ.š | toj ~ lā.uk | ~ ā.lkanos ~ s'ė.d'ė's'ĩ |

Petrikienė Marija, gim. 1911 m.
Petrikų k.
Įrašo registracijos Nr. 674.

Literatūra

Arumaa P. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnae Gegend mit grammatischen Anmerkungen. Dorpat, 1930.

Bidukaitienė E. V. Kupiškėnų monoftongų priegaidės (Audicinis tyrinėjimas) // Kalbotyra. V., 1977. T. 28(1). P. 18-23.

Garšva K. Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų panevėžiškių tarmėje // Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 17). V., 1977. P. 76-88.

Garšva K. Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės // Baltistica, V., 1982. T. 18(1). P. 65-74.

Gerullis G. Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930.

Girdenis A. Fonologija. V., 1981.

Grinaveckienė E. Kai kurios Gervėčių tarmės veiksmažodžio ypatybės // Baltų kalbų veiksmažodžio tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 14). V., 1973. P. 221-229.

Jonaitytė A. Tarmės apžvalga // Gervėčiai. V., 1989. P. 230-237.

Kardelytė J. Gervėčių tarmė. V., 1975.

Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis. V., 1968.

Labov W. On the Use of the Present to Explain the Past // Readings in Historical Phonology. Chapters in the Theory of Sound Change. The Pennsylvania University Press, 1978. P. 275-312.

Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija. V., 1970.

Lipskienė J. Gervėčių tarmės frazeologizmai // Leksikos tyrinėjimai. (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 13). V., 1972. P. 111-141.

Lipskienė J. Gervėčių tarmės ištiktukai // Kalbų ryšiai ir sąveikos. (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 28). V., 1989. P. 118-122.

Pakerys A. Lietuvių bendrinės kalbos prozodija. V., 1982.

Salys A. Raštai. T. 4. Lietuvių kalbos tarmės. Roma, 1992.

Vidugiris A. Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmų // Leksikos tyrinėjimai (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 13). V., 1972. P. 19-29.

Vidugiris A. Gervėčių tarmės leksiniai dialektizmai // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A Serija. V., 1974. T. 1(46). P. 117-127.

Vidugiris A. Iš kalbinių kontaktų raidos // Gervėčiai. V., 1989. P. 238-254.

Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.

Zinkevičius Z. Dėl akūto ir cirkuimflekso skyrimo rytų Lietuvos tarmėse // Baltistica, 1974. T. 10(1). P. 93-94.

Грумадене Л., Ступажа Б. Динамика оппозиции слоговых интонаций в фонологических системах диалектной и городской речи (на материале литовского языка) // Proceedings XIth International Congress of Phonetics Sciences. August 1-7 1987. Tallin. Vol. 5. P. 95-98.

Лингвистический атлас Европы. Второй вопросник. М., 1981.

Романчук А. Фамилии в условиях многоязычия (на материале говоров д. Гервят и окрестностей) // Lietuvių kalba ir bilingvizmas (Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 27). V., 1988. P. 55-66.

Судник Т. М. Диалекты литовско-славянского пограничья. Очерки фонологических систем. М., 1975.

TENDENCIES OF DEPHONOLOGIZATION OF INTONATION IN THE DIALECT OF GERVĖČIAI

Summary

The present article deals with the changes of prosody that were noticed in the language of unilingual and polylingual local Lithuanians. It discusses the reasons that could determine the decline of opposition of intonation in diphthongs (*āR*; *aR*). Allotones (*āR*, / *ā̇R*) that appeared as a result of the alteration of the circumflex (*āR* (·)) differ from the acute (*ā̇R*) only in duration.

The dephonologization of intonation in the dialect of Gervėčiai is strongly maintained by the neighbouring slavonic languages. In due course, after the loss of its most important distinctive function intonation may become only an additional phonetic characteristic of duration in a long stressed vowel (resp. diphthong).